

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

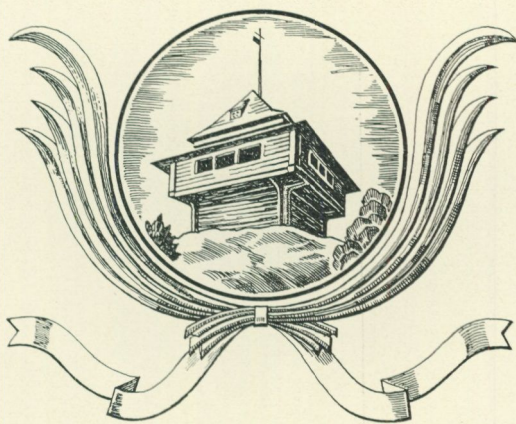
1

9

3

2

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
Å R S B O K
F A T A B U R E N

1 9 3 2

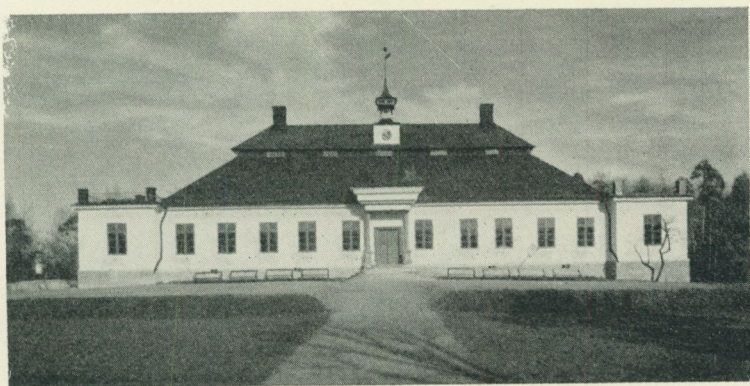
Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag, som visar ett parti av Skogaholms herrgård samt titelvignetten, som återger Björkviksfatburen, äro tecknade av amanuensen Gotthard Gustafsson.

Tryckt hos Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag
Stockholm 1932

SKANSENS HERRGÅRD

AV ANDREAS LINDBLOM.

I den bild av det levande förflutna, som Artur Hazelius ville forma åt eftervärlden genom Skansen, skulle herrgårdskulturen icke saknas. Sjätte året efter Skansens födelse framhåller han i Meddelanden från Nordiska museet såsom en naturlig sak, »att det avsides liggande, förfallna gamla herresätet kunde komma att inom ett friluftsmuseums hägn få en sista tillflykt». Och när sedan 1902 frågan kom upp om hur arvet efter grundaren skulle skiftas och man inom Nordiska museets styrelse dryftade möjligheterna för museets och Skansens eventuella administration under olika chefer, anförde hans son bland sina skäl för nödvändigheten att bevara sambandet inom institutionen, att frågan om »det yttre uppförandet eller den inre inredningen av exempelvis en herrgård från sjuttonhundratalet på Skansen» krävde intimt samarbete med och så att säga lån av sakkunskap från museet vid Lejonslätten. Erfarenhe-

Vignett. Fig. 1. Skogaholms herrgård på Skansen 1932.

Fig. 2. Valsta i Västmanland. Foto Nordiska museet.

terna, ej minst vid herrgårdens slutliga tillkomst, visa också hur rätt Gunnar Hazelius hade.

Historien om Skogaholms förvärvande är vid det här laget ganska väl känd, men torde dock förtjäna att repeteras, ej minst med hänsyn till att en del detaljer icke ännu bragts till allmänhetens kännedom. Det var en i trakten bosatt, intresserad person, som vid ett tillfälle påpekade för dåvarande styresmannen, Gustaf Upmark, att den öde byggnaden ägde många av de egenskaper, som just en Skansens herrgård borde ha, och att det sannolikt icke skulle vara omöjligt att förvärva den. Saken bragtes så långt, att Nordiska museets nämnd 1926 beslöt uppdraga åt styresmannen att underhandla med ägarna, men därvid stannade det också denna gång. Underrättelsen om att en vitputsad, timrad flygelbyggnad på gården nyss blivit riven — dess pendang hade försvunnit redan före 1867 — samt att inredningsdelar från manbyggnaden börjat bortflyttas, föranledde undertecknad att sommaren 1929 tillsammans med intendenten Sigurd

Fig. 3. Skogaholm under Skansens karolinska dagar 1930.

Wallin besöka platsen och inleda nya underhandlingar med ägarna. Då vi emellertid icke ville gå i vägen för de kulturminnesvårdande intressena inom länet, särskilt som tidigare den dåvarande landshövdingen, Henning Elmqvist, arbetat för byggnadens räddande, vände vi oss i frågan till landshövding Bror C. Hasselrot i Örebro, som önskade undersöka, huruvida möjlighet fanns att uppbringa nödiga medel för herrgårdens bevarande på platsen. Det visade sig emellertid, att så icke var fallet, och jag erhöll i slutet av augusti det meddelandet, att man i Närke ansåg det »vara lyckligast, om Nordiska museet toge hand om frågan». I anledning härav träffade jag definitiv överenskommelse med ägarna, brukspatron Ivan Svensson och hans anhöriga, och genom brev den 20 september 1929 överlämnade dessa eller rättare sagt Skyllbergs Bruks A.-B. byggnaden till Skansen. Nordiska museets nämnd tackade varmt de välvilliga givarna och uttalade sin livliga förhoppning, »att medel måtte kunna anskaffas till förflyttningen, så att den gamla minnesrika byggnaden för framtiden kunde bevaras såsom ett vackert monument över den odling, vilken under stormaktstiden växte upp i Närke på grundvalen av den bruksdrift, vars traditioner alltjämt på ett så framgångsrikt sätt hållas vid makt genom Skyllbergs Bruks A.-B.».

Därmed var emellertid frågan ingalunda bragt i hamn, ty det gällde nu att skaffa de erforderliga penningmedlen. I november kunde jag emellertid meddela nämnden att fyrtiosex tusen kronor¹ voro insamlade, och på grundval härav beslöts byggnadens uppförande på Skansen. Det maktpåliggande nedtagnings- och flyttningsarbetet, som helt bekostades av Skyllbergs bruk, utfördes i december och i påföljande januari månader under ledning av förste amanuensen Gösta Selling och verkmästare O. Andersson. En solig vårvinterdag, den 14

¹ Samtliga kostnader för Skogaholm, vilka givetvis betydligt överstigit denna summa, ha bestritts genom gåvor från enskilda personer. Redogörelse härför finnes införd i Nordiska museets och Skansens i Fataburen tryckta årsberättelser fr. o. m. 1929.

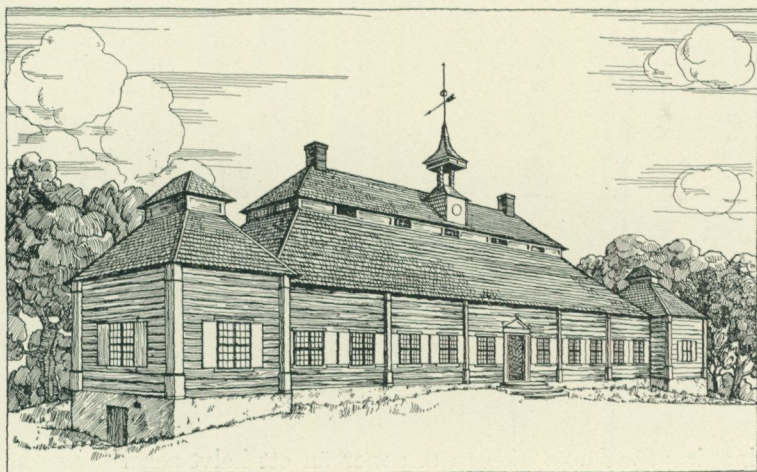

Fig. 4. Rekonstruktion av det karolinska Skogaholm.
Teckning av Gotthard Gustafsson.

mars 1930, kunde hertigen av Närke lägga grundstenen till Skansens herrgård i närvaro av en stor skara inbjudna med prins Carl i spetsen, såsom närmare finnes skildrat i Fataburen 1930. Återuppförandet fortskred sedermera i jämnt tempo under ledning av intendenten Erik Lundberg och amanuensen Selling, och vid Skansens höstfest, »de karolinska dagarna», omkring den 1 september samma år, kunde byggnaden med sitt rekonstruerade ursprungliga utseende användas som fond för ett skådespel med motiv från kung Karls tid; jämför fig. 3. Under vintern 1930—31 var det särskilt husets inre, som sysselsatte våra arbetskrafter. Först när sommarvärmen äntligen kommit, kunde putsningen av huset ske, och ungefär samtidigt ägde den slutliga inredningen och möbleringen rum. De voro lyckligen fullbordade vid Skogaholms högtidliga invigning, som ägde rum den strålande Mikaelisöndagen, 4 oktober 1931, då efter anföranden av kronprins Gustaf Adolf, prins Carl, överståthållare Elmquist, landshövding Hasselrot och Nordiska museets styresman herrgården under musik, salut och klock-

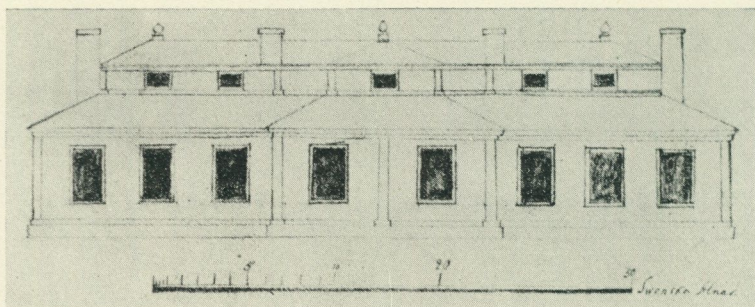

Fig. 5. Ritning till översteboställe (baksidan), 1600-talets slut. I Krigsarkivet.
Märk den eleganta lösningen av risalitens taktäckning.

ringning för första gången sen mer än ett halvt sekel öppnade sina portar för inbjudna gäster.

Skogaholms herrgård är en envånings, timrad och fordom rödmålad byggnad med spånat säteritak. Husets ursprungliga yttre kom ganska tydligt fram under rivningsarbetet, jämför bilden i Sellings uppsats. På tvenne ställen, nämligen i de främre hörnen av byggnaden, funnos utknutarna kvar — eljest hade de avsågats vid putsningen — och man kan sålunda med ganska stor visshet förutsätta den ursprungliga tillvaron av utknutar inklädda med ljust målade bräder, bildande pilastrar enligt vedertagen karolinsk modell, jämför fig. 2. Byggnadens dimensioner äro ganska ansevära, dess längd utom paviljongerna är 29.11 m. (inklusive paviljongerna 38.25), dess bredd 12.6 och höjd omkring 10.5 m. Bredden å mitten är 15.6 m., i det att enligt tidens sed husets baksida är försedd med mittrisalit, varigenom en från tre sidor väl belyst mittsal uppstår. Vid restaureringen 1793—94, varom mera nedan, ändrades risalitens yttertak, så att det erhöill det utseende, som fig. 7 utvisar. Dess ursprungliga anordning har däremot enligt Sellings iakttagelser med visshet varit av enklaste art: sadeltaket har nedtill helt enkelt fortsatts över risaliten. Säkerligen har detta litet

Fig. 6. Stora Sköndal i Södermanland. Baksidan. Huset har hörnpaviljonger å framsidan såsom Skogaholm. Foto Nordiska museet.

snöpliga takarrangemang icke varit regel under karolinsk tid; fig. 5 och 6 visa vida bättre lösningar av detta arkitektoniska problem.

Nästa stadium i byggnadshistorien betecknas av hörnpaviljongerna, som tillfogas efter allenast en kort tid, ett eller ett par årtionden — de genom paviljongerna dolda röda hörnen å Skogaholms första byggnad hade nämligen, som Selling meddelat, endast nått och jämt hunnit patineras. Utan tvivel ha paviljongerna en gång varit täckta upptill i harmoni med säteritaket, d. v. s. på ungefär det sätt som rekonstruktionsritningen, fig. 4, åskådliggör.

Skogaholms utseende och byggnadshistoria äro till sina huvuddrag synnerligen typiska för svensk tradition. Det timrade, rödmålade och pilasterindelade envåningshuset med från baksidan utskjutande sal och säteritak är för tiden 1690—1740 lika karakteristiskt för vår landsbygd som de mansardtäckta, putsade byggnaderna under närmast följande halvsekel. Men Skogaholm har intressant nog berikats utöver den vanliga normen, nämligen genom hörnpaviljongerna. Visserligen ha dessa av byggherren icke från början varit tilltänkta, utan de ha kommit till efter någon kortare tid för att tillfredsställa hans vaknade önskan att åt huset förläna en mer monumental karaktär,

Fig. 7. Skogaholm 1932. Märk skillnaden i fönstrens höjd.

i någon mån överensstämmande med de De la Vallée-Tessinska slotten. Trots skillnaden i material och dimensioner blir härvid en jämförelse med Sjöö, fig. 8, ganska givande. Grupperingen av massorna, motsättningen mellan den kraftigt utskjutande salen å baksidan och de framtill placerade paviljongerna, fönsteraxlarnas antal och en relativt sällsynt detalj som laterninen med sin ringklocka och urverket där nedanför innebära överensstämmelser av påtaglig art. Vi skola längre fram finna, att även plafondutsmyckningen i Skogaholm pekar mot Sjöö. Därmed vill jag icke ha påstått, att det blygsamma Skogaholms byggmästare inspirerats direkt från det stolta Sjöö; man måste nog räkna med länkar i kedjan som försvunnit.

I Närke håller den De la Vallée-Tessinska, monumentala slottsstilen med hörnpaviljonger och säteritak sitt intåg i och med Magnus Gabriel de la Gardies Käggleholm. Det har av August Hahr på goda grunder tillskrivits De la Vallée, och Karling har visat, att bygget börjat på våren 1674 samt att hela den präktiga anläggningen stod färdig 1682. Käggleholm som visar H-formig plan och saknar utskjutande sal, har säkerligen ej varit förebild för Skogaholm, men kan med visshet antagas ha verkat eggande på den närkiska lantadelns byggnadsambition.

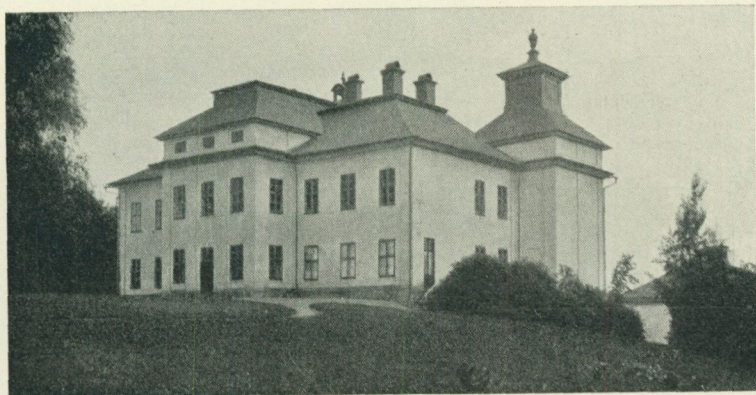

Fig. 8. Sjöö i Uppland. Efter Svenska slott och herresäten.

Mer givande är då att rikta blicken på en med Skogaholm kommensurabel storhet, nämligen den av Sigurd Wallin noggrant undersökta bruksherrgården Stora Lassåna i Närke, belägen ej fullt 40 kilometer väster om Skogaholm. Trots ombyggnad under adertonhundratalet kan man dock mycket väl rekonstruera dess karolinska karaktär: timrad, rödmålad envåningsbyggnad med säteritak; visserligen finnes ingen utskjutande mittsal som på Skogaholm, men däremot ett par främre hörnpaviljonger, vilka i senare tid dock blivit lika avsnoppade upptill som Skogaholms, jämför fig. 1 med 9. Den stora skillnaden är emellertid, att paviljongerna i Stora Lassåna äro ursprungliga; de äro därför inbakade i byggnadskroppen på ett vida mer organiskt sätt än i Skogaholm. Stora Lassånas byggnadsår, vid pass 1685, stämmer väl med vad vi nedan skola komma till för vår herrgård.

Grundplanen i Skogaholm är till sin disposition klar som kristall. Den företer en intressant sammansmältning av ålderdomliga traditioner och nyheter. Till de sistnämnda får man räkna den stora utskjutande salen i husets mitt och den framför liggande vestibulen, vilka behärska hela rumsbildningen. Denna axiala anordning, i Sverige förknippad med Tessin d. ä., har

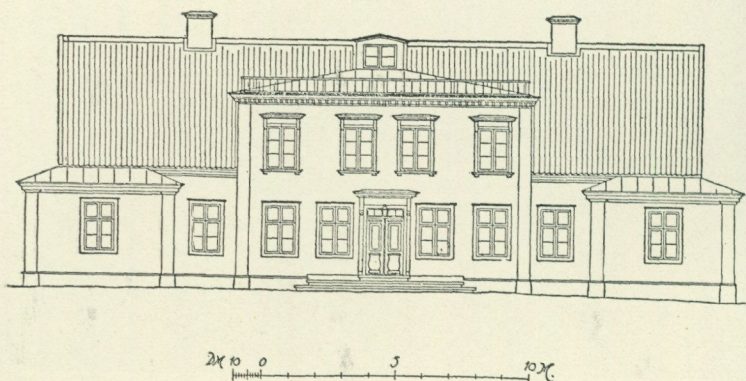

Fig. 9. Stora Lassåna i Närke. Efter Wallin.

sitt ursprung i Frankrike, där den genomfördes redan omkring 1650. Likaså är fördelningen av våningarna på ömse sidor om förstugan med en svit rum för husets herre och en annan svit mitt emot för husets härskarinna fullt à la mode. Men den långsgående, breda korridoren, som klyver huset på längden och gör förbindelsen mellan rummen ytterst obekväm icke minst vintertid, då ingen självständig uppvärmning av korridoren är möjlig, är däremot ett primitivt drag, notabene då det som i detta fall är fråga om husets enda våning. Dylika på längden gående korridorer äro visserligen brukliga på sexton- och sjuttonhundratalet i Frankrike för suterrängen och framför allt för våningen en trappa upp — ihåtkommas bör då, att det i Frankrike ju alltid är bottenvåningen som är huvudvåning. Man har där med andra ord reserverat bruket av den långsgående korridoren för att förbinda sådana utrymmen, som tjäna hushållets praktiska ändamål och för gästrum o. d., vilket givetvis är förmånligt. Den av Härleman beundrade Briseux har sålunda så gott som undantagslöst korridor från kortvägg till kortvägg i våningen en trappa upp, såsom framgår av mångfaldiga exempel uti hans berömda »L'art de bâtir des maisons de campagne», 1743. På sjuttonhundratalet möter oss också ofta den långsgående korri-

SKANSENS HERRGÅRD

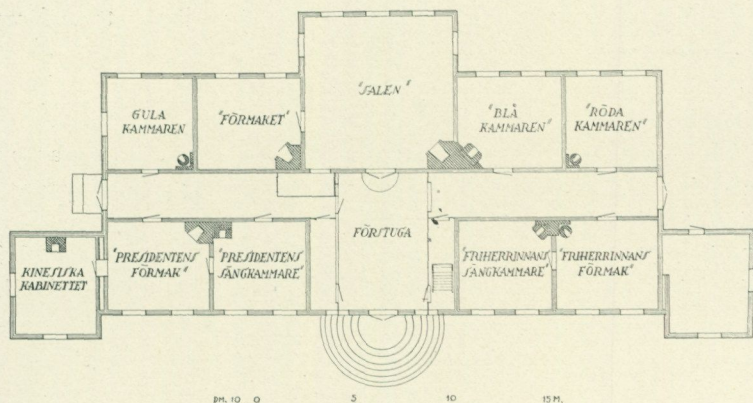

Fig. 10. Plan av Skogaholm. Uppmätt 1932.¹

doren i Sverige som ett uttryck för franskt inflytande, dock aldrig i huvudvåningen. Jean Erik Rehn, vilken efter Härlemans gallicismer återgår till den tessinska traditionen med bostadsvåningen en trappa upp, förlägger ibland en dylik korridor till bottenvåningen, exempelvis i Ljungs slott. Korridorens förekomst i bostadsvåningen, såsom i Skogaholm, torde däremot vara en relik från en äldre tradition. Vi ha exempel därpå hos oss i en del sextonhundredtalsslott äldre än den tessinska tiden, Häringe, Ulvsunda, Lagmansö (ombyggt på 1700-talet) o. s. v.

Vad som mest imponerar i byggnadens yttre är taket, ett valmat sadeltak med dubbla fall, skilda av en vertikal avsats. Det för svensk karolinsk tradition så betecknande säteritaket visar sig här i sin slutgiltiga form, med ädlaste proportionering. Om denna taktyps ursprung har hittills endast föga varit känt, man har dock i allmänhet i densamma velat se uttryck för äktsvensk tradition. Takformen ifråga uppträder ej å våra herrgårdar förrän under 1600-talets senare del. Wallin har i Västmanlands fornminnesförenings årsskrift 1931 med utgångspunkt från studiet av en större grupp dylika takanläggningar kommit

¹ Inom citationstecken angivas rummens benämningar enligt bouppteckningarna, antingen 1778 eller 1815.

till följande intressanta slutsatser, som förtjäna att anföras ordagrant:

»Det synes som om man ur de många trevande konstruktionsförsöken skulle kunna utläsa, att säteritaket just var en form, som icke betingades av ett egentligt byggnadsbehov, utan var en exteriörsak, avsedd att tjäna som gradbeteckning på manbyggnaden å adelns sätesgårdar, ett privilegium rent av jämte de övriga. Det är då icke mer än rätt och billigt, att ett säteritak i den förnämaste form, med karnisformigt svängda takfall, kröner det svenska ridderskapets och adelns gemensamma residens, Riddarhuset i Stockholm. Och det är i allra högsta grad riktigt och naturligt, att en dylik förebild givit upphov åt avkomlingar sådana som Fullerö sätesbyggnads svängda säteritak. Denna förnäma form har dock i verkligheten måst bli undantag, medan det stora flertalet fått den för träkonstruktionen naturligare formen med raka takfall.»

Varifrån Jean De la Vallée fått sin idé till Riddarhustaket är däremot icke fullt klart. Ragnar Josephson har pekat dels på tornlanterniner o. d., dels på den för alla stockholmare under sextonhundratalet så välbekanta utformningen av Johan III:s slottskyrka med dess pseudobasilikala yttre, där »Gröna gången» på taket representerade säteritakets övre fall och avsats. I själva verket har Johan III använt sig av detta medeltida takmotiv på flera kyrkliga byggnader, Linköpings domkyrka och Stockholms Storkyrka till exempel. Men även bland samtidens utländska profana byggnader är typen icke alldeles okänd: den möter oss sålunda exempelvis i Caprarola (gårdsfasaden).

Är det Riddarhustakets arkitekt, Jean De la Vallée, som äran tillkommer att ha infört säteritaket i svensk herrgårdsarkitektur? För min del är jag övertygad därom. I och med Riddarhusets tak var ju principen klar. Tillämpningen följer i varierande former, men efter tvenne huvudlinjer. Med svängt nedre fall begagnar De la Vallée sin idé för Skällnora och Karlberg, medan Tessin tar upp den i Drottningholm och Ericsberg; andra exempel på denna kategori erbjuda Görväln, Ekolsund, Löf-

Fig. 11. Förstugans plafond.

Fig. 12. Plafond i presidentens sängkammare.

stad etc. Den andra utvecklingslinjen innebär förenkling, men en sådan som har förmåga att erövra framtiden: takets båda fall bli raka, varigenom säteritaket i egentlig mening uppstår. Bland Jean De la Vallées verk av denna art från 1660- och 1670-talen äro att anteckna Östermalma och Käggleholm (tillskrivet). Viktigast i detta sammanhang är Östermalma, dels emedan det, som Sven Brandel konstaterat, är ett odisputabelt verk av De la Vallée, dels därför att det, så vitt jag vet, är det tidigast daterbara exemplet — taket lades på huset 1668 — på säteritak med raka fall. Utvecklingen går emellertid under

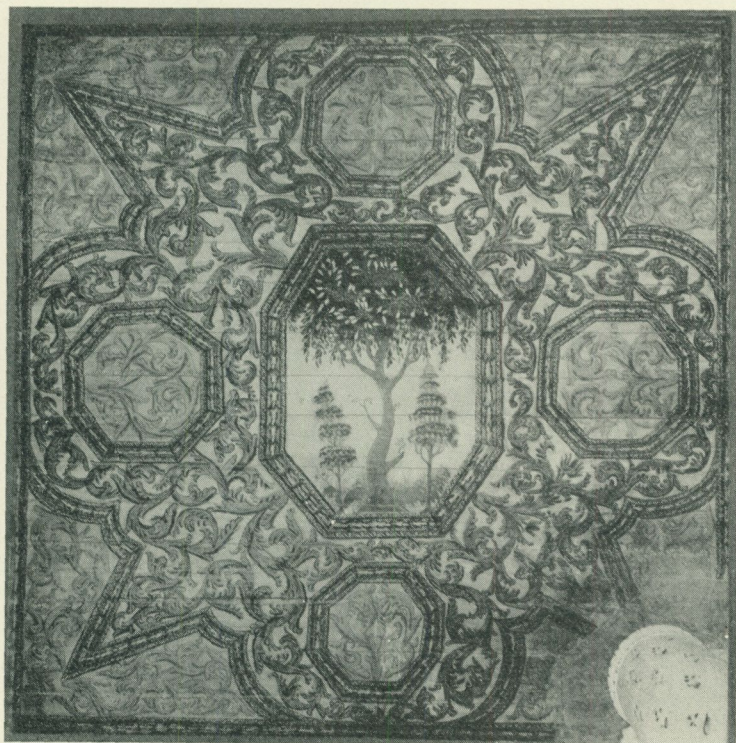

Fig. 13. Plafond i röda kammaren (barnkammaren).

70- och 80-talen tydligt mot den monumentala, förenklade form som Skogaholm visar; att döma av daterbara Sveciastick (Östanå, Kiersöö etc.) är denna taktyp fullt utbildad senast vid 1690-talets början, för att därefter behärska svensk landsbygd under bortåt ett halvt århundrade.

Av det karolinska skedets inre dekoration i Skogaholm återstår utom plafonderna endast obetydligt. Å förstugans vägg framkommo under rivningsarbetet fragment av en målad arkitektur med kolonner och marmorering, och i den vänstra korridoren finnes alltså en ålderdomlig, måhända ursprunglig stänkning

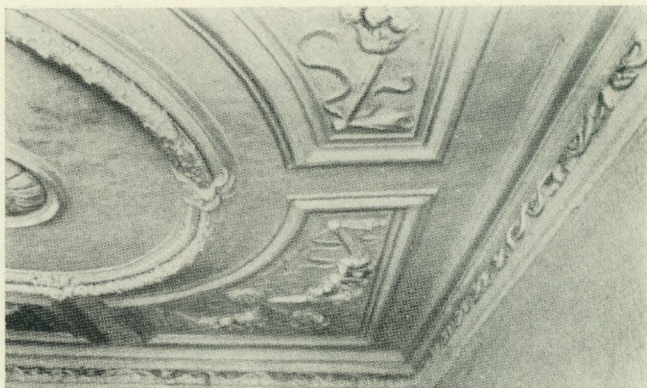

Fig. 14. Plafond i Sjöo slott.

kvar å väggarna jämte en enkel taklistornering. I den högra korridoren skymta under taklistens gustavianska vitlimning rester av två äldre orneringar. En sådan finnes även i den östra paviljongen.

Mycket bättre ställt är det lyckligtvis med plafonderna, av vilka, fränsett fragment, fem äro bevarade, representerande tre skilda sorter, var och en i sitt slag synnerligen tidstypisk. En möter besökaren redan i förstugan. Denna plafond, målad i limfärg, präglas av den fullkomligt oarkitektoniska, barocka naturalismen, som låter rummets ram sprängas av atmosfären i samband med en övernaturlig uppenbarelse, fig. 11. I detta fall är det tvenne av Olympens härskarinnor, som begivit sig den långa vägen till Närke. Bland lätta moln ser man Ceres med krona av ax och sädeskärve på armen, och vid hennes sida tronar Pomona med fruktkorg och skära. Framför gudinnornas char svävar en renommée, och över deras huvuden strör ett Floras nakna barn blommor ur sin korg, medan nedanför vagnen en kvinnlig gestalt sitter hopkrupen med dok över huvudet och en lagerkvist i handen. Det är Vintern, medan Våren, Sommaren och Hösten representeras av respektive Florabarnet samt Ceres och Pomona. Hela denna grupp som i förstugan välkomnar besökaren passar onekligen gott i ett lant-

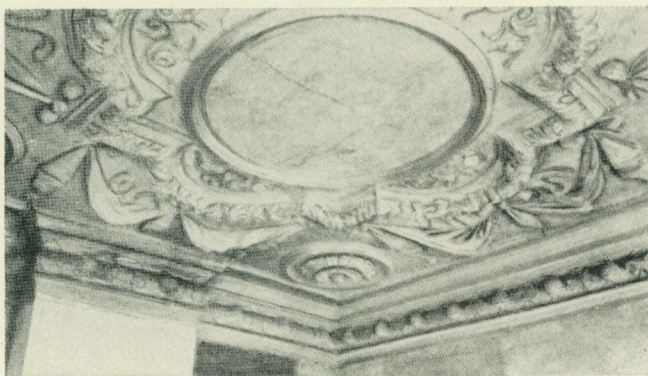

Fig. 15. Plafond i Sjöo slott.

ligt hem. En luftig komposition i Ehrenstrahls anda, vacker i färg och effektfull, om också valhant i detaljformerna.

Den andra plafondtypen, som finnes företrädd genom ej mindre än tre exemplar, målade i limfärg, uppvisar en helt ornerad yta, med ett ramverk som bildar grundstomme i en centraliserad komposition, vars mittspegel upptages av naturalistiska motiv. Ramarna själva äro dekorerade med fast bundna girlander av akanthus, medan mellanrummen upptagas av yppiga, fritt växande och i varandra slingrade akanthusrankor. Koloriten är antingen byggd på kraftig kontrastverkan: stålblått på grå botten står mot tegel och gulbrunt i presidentens förmak, blågrönt på grått mot tegel på laxfärg i röda kammaren, fig. 13. Eller också är den diskret och förnämt heltonig, byggd på idel läderbrunt och svart mot grå botten, såsom i presidentens sängkammare, fig. 12. Alla tre plafonderna visa i mittspegeln ett jättelikt lagerträd, som lyfter sin krona mot en mer eller mindre starkt aftonrodnadsfärgad himmel. Står icke detta utpräglade intresse för lagerträd i samband med det förhållandet, att lager utgör huvudmotivet i den Wennerstedtska adelsskölden?

Tredje typen slutligen företrädes av ett å väv målat tak — de

Fig. 16. Dörröverstycke i friherrinnans förmak.

förut omtalade äro av bräder — vilket tyvärr ej kunde uppsättas. Dess dekoration är avsedd att vara imitation av ett spegelvalv med stuckdekorering; plafondens mitt upptages av en inramad figurkomposition, föreställande Diana. Färger: grått och rött på vit botten.

Sannolikt äro taken av första och tredje typen något yngre än de övriga.

Den stil som präglar dessa målade plafonder brukar till sitt yttersta ursprung etiketteras med namnet Jean Le Pautre, den store franske dekoratören, som genom sina kopparstick helt dominerar stilbildningen under sextonhundratalets tredje fjärdedel i sitt hemland och som härskar nära nog till sekelslutet i Europas utkanter. Men till de svenska plafonderna letar man i regeln förgäves efter några direkta förebilder vare sig hos mästarren själv eller hos utländska samtida. Detta beror på två omständigheter, dels att Le Pautre och hans krets arbeta med ytterligt rik figurkomposition, vilken hos oss måste utelämnas av tekniska och ekonomiska skäl. Dels att det ingalunda bara är från Frankrike som vi få de konstnärliga inspirationerna, utan lika mycket från Italien. De stucktak, som i Skogholm och

Fig. 17. Dörröverstycke i friherrinnans sängkammare.

på flera andra ställen översatts i färg, äro nämligen merendels utförda och ej sällan även komponerade av bröderna Carove, som bekant italienare och inkallade för Drottningholm på 1660-talet. Det är onekligen högst intressant att finna, hurusom de plafondtyper som Skogaholmstaken företräda — för övrigt ingalunda vanliga bland de karolinska stucktaken — ha sina fränder just i Sjöö, som vi redan tidigare på grund av arkitekturen ha kunnat sätta i ett visst samband med Skogaholm. Jämför man fig. 12 med fig. 14, ser man hur den schematiska indelningsprincipen är densamma. Även taken med inramning av cirkelsegment och spetsvinklar, fig. 13, ha såvitt jag kunnat finna sina förebilder i stucktak som fig. 15. Starka formella reduktioner förstås! Här liksom på många andra punkter ger Skogaholm ett nästan rörande uttryck åt den svenska fattigdomens lyckliga förmåga att på ett smakfullt och värdigt sätt omsätta material och former, som äro skapade för andra luftstreck.

När byggdes och inreddes detta det karolinska Skogaholm? Vi veta det ej exakt. Stildragen peka på sent 1600-tal eller början av nästa århundrade. Före 1680 eller efter 1730 kan huset ej

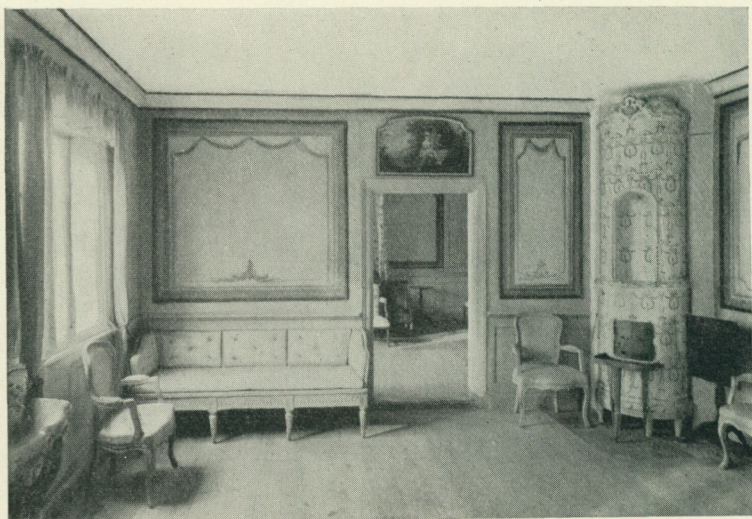

Fig. 18. Friherrinnans förmak. Märk väggdekorationens blandning av rokoko och gustavianskt.

vara, ifall våra konsthistoriska regler hålla streck. Att f. n. kunna leda en säkrare datering i bevis är icke möjligt. Familje-historiskt sett förefaller det knappast troligt, att något behov av nytt corps-de-logi på gården förelegat, innan arvtagerskan till Skogaholm Catharina Rosenberg 1684 gick i brudstol med dåvarande överstelöjtnanten Anders Wennerstedt, den förste av sin ätt. Hennes föräldrar, krigsrådet Simon Rosenberg och Margareta Larsdotter, dogo på Skogaholm resp. 1689 och 1691, och hennes enda kvarlevande syskon, brodern Mårten, som var officer i tysk tjänst, omtalas sistnämnda år som död. En anseelig förmögenhet tillföll då dottern och mågen, och man skulle därför vilja gissa på att om huset icke uppförts redan till bröllopet 1684, så skedde det nu. Att räkna med de följande decennierna av örlog och nöd som tillkomstid för den onek-ligen ganska påkostade nya manbyggnaden förefaller mindre välbetänkt. Den gissningen vore lockande, att huset byggdes

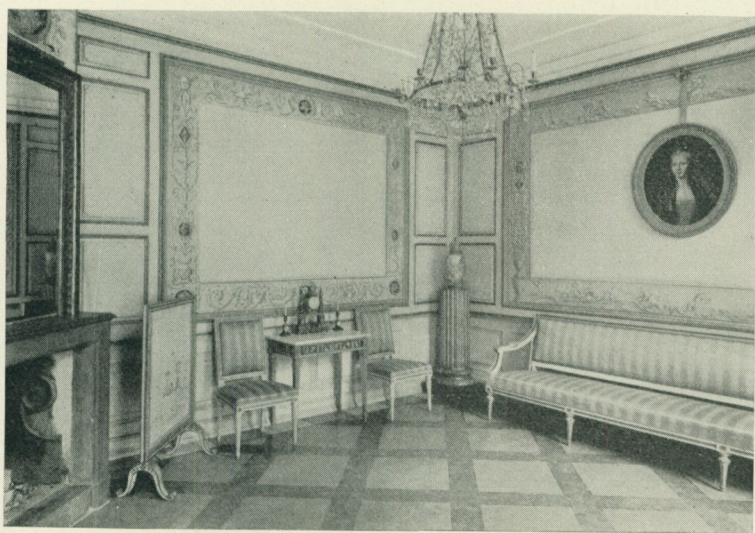

Fig. 19. Förmaket innanför salen. Märk väggdekorationens sengustavianska stränghet.

kort före 1684, men att det fick sina hörnpaviljonger först när Stora Lassåna blivit färdigt (vid pass 1685) och såsom efterapning därav — Wennerstedts Skogaholm fick icke vara oansenligare än den mäktige Anton von Boijs träslott!

Om Skogaholms konsthistoriska öden under rokokotiden och det äldre gustavianska skedet veta vi föga. Ett läckert amorinpar i blått på vitt (camaïeu bleu) bildar dörröverstycket i friherrinnans sängkammare, fig. 17, skvallrande om en modernisering på 1750- eller 60-talen. Erotikens genier med fackla och rosengirland sväva ned i sängkammaren som sig bör. En del tapetfragment av papper stamma även från samma tid. Enligt Selling måste av tekniska skäl de båda dörröverstyckena i friherrinnans förmak, beläget utanför sängkammaren, anses som samtidiga med amorintavlan i den sistnämnda; de bestå av landskap, det ena visande den Heliga familjen, det andra

Caritas, symboliserad genom en kvinna med barn, fig. 16. Rummet har tydligen varit helgat familjelyckan: med stor sannolikhet har friherrinnans förmak fått tjäna som vardagsrum för barn och blomma. Detta rum berättar genom sin dekorativa sammansmältning av rokoko och gustavianskt på ett intressant sätt om de nya stilidealens framträngande genom Närke skogar; dess i olja på väv målade väggfält har en anstrykning av omisskännlig övergångsstil: rokokoblad nedtill, gustavianska festoner upptill, fig. 18. Allt i smältande toner av grått, pärlvitt, rosa och blekgrönt. Man skulle av stilistiska skäl vara frestad datera denna dekoration till 1770-talet, vilket synes stödjas av det faktum, att bröstpanelen är av helt annan typ än i de andra rummen. Vissa tekniska skäl tala dock för att förmakets inredning (med undantag för dörröverstyckena) tillkommit samtidigt med eller endast obetydligt tidigare än den stora restaureringen i gustaviansk anda.

Denna, den mest radikala förändring som Skogaholm över huvud taget genomgått, ägde rum under 1790-talet. 1791 hade den 1778 avlidne presidenten Carl Gustaf Wennerstedts son Gustaf Philip lyckats lösa ut sina medarvingar från fädernegården och var härigenom ensam vorden dess herre. Han ansåg tydligen att tiden nu var mogen för ett kraftigt ingrepp i syfte att forma Skogaholm efter tidsmodets tvångströja. Gösta Selling har genom gårdsräkenskaperna kunnat med ganska stor visshet datera denna genomgripande förändring till 1793 och 1794.

Lustigt nog återspeglas vad som förstnämnda år var i görningen uti ett brev den 11 mars 1793 från sedermera landshövdingen Carl Gustaf Armfelt till brorsonen Gustaf Mauritz Armfelt, den ryktbare gustavianen: »Her lefver di galandt och dansar hurtit desse . . . söta charmanta ungar, Caroline spelar och sjunger på harpan, spelar som en Engel och många som bockar men ännu tror jag ingen är desiderad, hon gör vist en man lycklig och Mor Bror har varit ovanligt frisk hela detta året, och nu börjar han embellera litet omkring stora bygningen och den gamla partern är

Fig. 20. Skogaholm 1932. Dess yttre bär prägeln av restaureringen 1793-94.

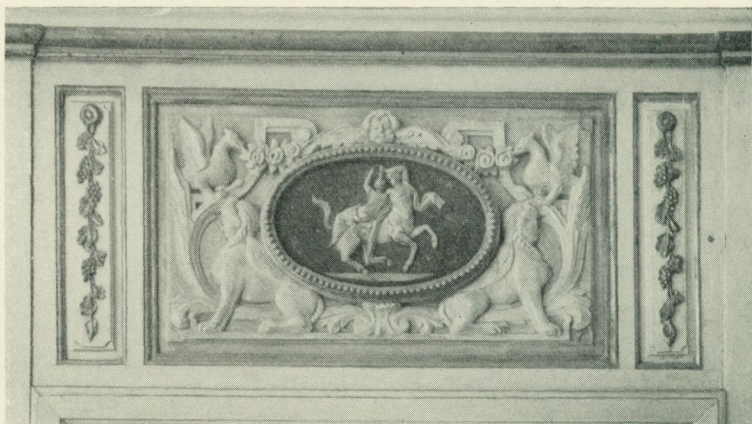

Fig. 21. Dörröverstycke i förmaket.

nerrifven.» Tydligt började man utvändigt för att sedermera fortsätta med själva boningshuset.

Man måste nog säga, att Gustaf Philip Wennerstedt for ganska hårdhänt fram med sitt gamla hem. Låt oss först och främst skärskåda vad som sker i det yttre, fig. 20. Paviljongernas spåntak¹ försvinna, de få en nästan platt avslutning och förses med järnräcken i takkanten; baksidans risalit bygges på för att ge plats åt en högre sal; risalitens yttertak blir liksom tillförne ett pulpettak, men nu såsom fortsättning nedåt av säteritaketets övre fall (förut fortsattes det nedre fallet), vilket ingalunda är till fördel i estetiskt avseende. Fönstren göras helt nya och ökas ut med ruta upptill, verkliga i sal och förmak, blinda på övriga ställen; en tandsnittslist i svart och vitt sättes in under takkanten; en rundtrappa av kalksten med kalkstenskolonner och tungt utformad träbaldakin arrangeras. Viktigast av allt är dock, att de röda timmerväggarna gömmas bakom ett lager av gulvit puts. Det kan ingalunda sägas, att husets proportioner genom dessa åtgärder förbättrats, tvärtom: en del av dess nobless har ohjälpligt gått sin kos. Man märker det till exempel å baksidan, där till vänster om risaliten de ursprungliga, vackra

Fig. 22. Dörröverstycke i salen.

fönsteröppningarna av oss bevarats, utan förhöjning, fig. 7. Men den litet valhänste arkitekt som bär ansvaret för det hela — det verkar nästan som om en målares hand här varit verksam — har dock förstått att trolla fram uttryck av verklig karaktär: horisontaliteten och marmorintrycket hävda den nya stilviljan, och baldakinanordningen, hur egendomlig den än må te sig, utgör dock en verkligt sammanhållande accent å den långa, monotona fasadlinjen. Vår kunskap om baldakinens utseende och anordning grundar sig dels på bevarade fragment, dels på den vackra akvarell från omkring år 1800,¹ som finnes å Kulla, jämför bilden i Sellings uppsats. Man ser hurusom å akvarellen baldakinen krönes av en kentaur och en ryttare, sannolikt i järnplåt. De äro tyvärr försvunna, men ha av oss ersatts genom tvenne rytтарbilder, kopior av dem som enligt Broocman 1733 uppsattes å Kimstads kyrkas tak i Östergötland och som även dekorera grindstolparna vid Ottenby stuteri på Öland. Kanske har Carl Gustaf Wennerstedt, som Gösta Berg framkastat, just av figurerna i Kimstad inspirerats till den romantiskt originellå dekora-

¹ Å bilden synas personer i svenska dräkten, vilket ger ett datum, som rimligtvis bör ligga före 1810.

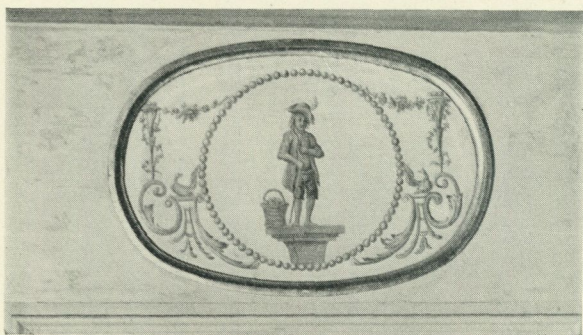

Fig. 23. Dörröverstycke i röda kammaren.

tionen av Skogaholms baldakin? Med de förstnämndas utseende var han som överste för Östgöta kavalleri säkerligen väl förtrogen. Enligt säkra uppgifter skulle även väggfältet under baldakinen, närmast ovanför ytterporten alltså, varit dekorerat med ett fyrspann inom en omramning. Hur detta närmare varit utformat, vet man dock ej.

Viktigast av de inre förändringarna var onekligen salens omgestaltning. I stället för två fönster på långsidan fick den tre, vidare höjdes den vid pass 70 cm., fick ny taklist samt hel väggboasering i pärlvitt och guld, med skurna dörröverstycken, i vars mitt ovala, kaméliknande gipsreliefer äro insatta, flankerade av skulpterade kentaurer, fig. 22, eller — över huvudingången — gripas, de sistnämnda ätten Wennerstedts vapendjur. Ovalerna uppvisa kentaurmotiv i vitt mot porfyrfärgad botten; tydligen ha dessa reliefer utgjort en lagerartikel hos någon gipsmakare i Stockholm, emedan de identiskt återfinnas både i oval och rund form bland flera inredningar i Stockholm, t. ex. Kungl. slottet samt från husen Nybrogatan 9 och Stora Nygatan 32. I salens tio fält insattes nu familjeporträtt inom förgyllda ovala ramar, försedda med underskrifter. Dessa porträtt lära redan vid mitten av 1800-talet ha avlägsnats. Men det har lyckats oss att med största sannolikhet identifiera dem å de

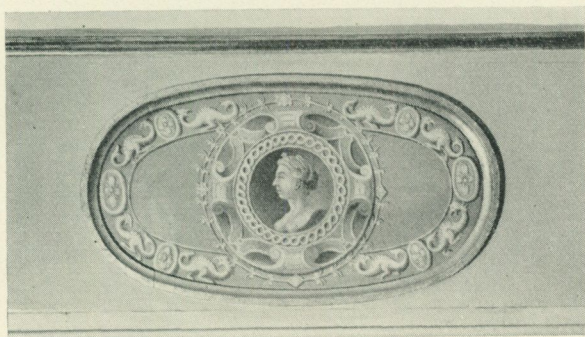

Fig. 24. Dörröverstycke i blå kammaren.

herrgårdar, Runstorp, Främmestad och Kulla, där de nu befinna sig, och de av fru Anna Schwab målade kopiorna ge på sina rätta platser ett fullt pålitligt intryck av originalen. Vi vilja dock icke släppa hoppet, att de sistnämnda förr eller senare från sin landsflykt skola återvända till sina ursprungliga platser i stora salen på Skogaholm!

Det bredvid liggande förmaket erhöill pärlvit boasering med guldlister, mycket lik den i salen. Några av väggfälten äro dock här av spänd väv, målade i rosa och med ramverk i Wedgewoodblått, mot vilket figurer avteckna sig i grisaille jämte kaméer i kraftiga färger. Motiven variera: genier och kentaurer i lek och fejd med allehanda marina fantasifoster, vaser som sinnrikt upptornats tillsammans med figurer o. d.; byster och rankverk m. m., fig. 19 och 28. Rummet har dörröverstycke med sfinxer flankerande en oval kamé med kentaurmotiv, fig. 21; å spiseln en spegelinfattning i guld med överstycke i rosa, å vilket man ser änglar hållande en skulpterad relief, föreställande Pan och Syrinx mot blågrön botten, fig. 31.

Ytterligare fyra rum gustavianiseras nu grundligt med fönsterfoder, paneler, vävtapeter och dörrar; överhuvud taget finnes egendomligt nog blott en enda ursprunglig karolinsk dörr bevarad å Skogaholm! Allt snickeri målas i variationer av pärl-

färg, som tillsammans med väggtapeternas och listverkens livligare nyanser och de nya spännpaptakens vita smälter samman i läcker, blek heltonighet.

Blå kammaren fick nu pärlgrå fält med guldlistor och Wedgewoodblå ramar, å vilka vaser, figurer, medaljonger och girlander avteckna sig i grisaille eller camaïeu bleu,¹ det sistnämnda även å dörröverstycket, avbildat här ovan — ett rum av raffinerad färgverkan. Röda kammaren, barnkammaren, erhöll pärlvita väggfält med guldlistor och rosafärgade, målade ramar med vinblad och -rankmotiv i grisaille samt dörröverstycke i camaïeu rouge, fig. 23 och 30; den gula kammaren orneras med paneler i grå toner samt blekgula väggtapeter med guldlistor och ramverk i guldbrunt; dörröverstycket visar två lagerkrönta huvuden samt festoner i guldbrunt, fig. 27. Det fjärde rummet som nu nygestaltas är friherrinnans sängkammare, vilken målas i pärlgrått med pärlvita väggfält, ornerade med stramt listverk i grönt och grålila.

Om vi notera den östra korridorens beklädnad med vita tapeter (nu förnyade) och dess utrustande med enkla dörröverstycken i målning visande allehanda attribut, infattade i hängande ovala medaljonger, samt dröja i beundran inför förstugans enkelt värdiga väggindelning och festonutsmyckning i grått och pärlfärger med rosetter i guldbrunt, fig. 25, så är därmed vårt kritiska skärskådande av herrgårdens omvandling 1793—94 fullbordat.

De sengustavianska dekorationsmotiven i Skogaholm tillhöra vad förstugan, salen och sängkammaren angår periodens gemensamma förråd. Vida mer originella äro röda kammarens, gula kammarens och östra korridorens utsmyckningar.

Som en stilistiskt slutna grupp, välbekant i sin art, möta oss förmakets och blå kammarens målade dekorationer. Denna stil med dess myller av antikiserande ornament- och figurmotiv i liten skala, fris- och pilastermässigt uppradade, korteligen med dess klart groteska prägel, är intet annat än den sengustavi-

¹ Camaïeu är målning i olika nyanser av en och samma färg mot en kontrasterande bottenyta.

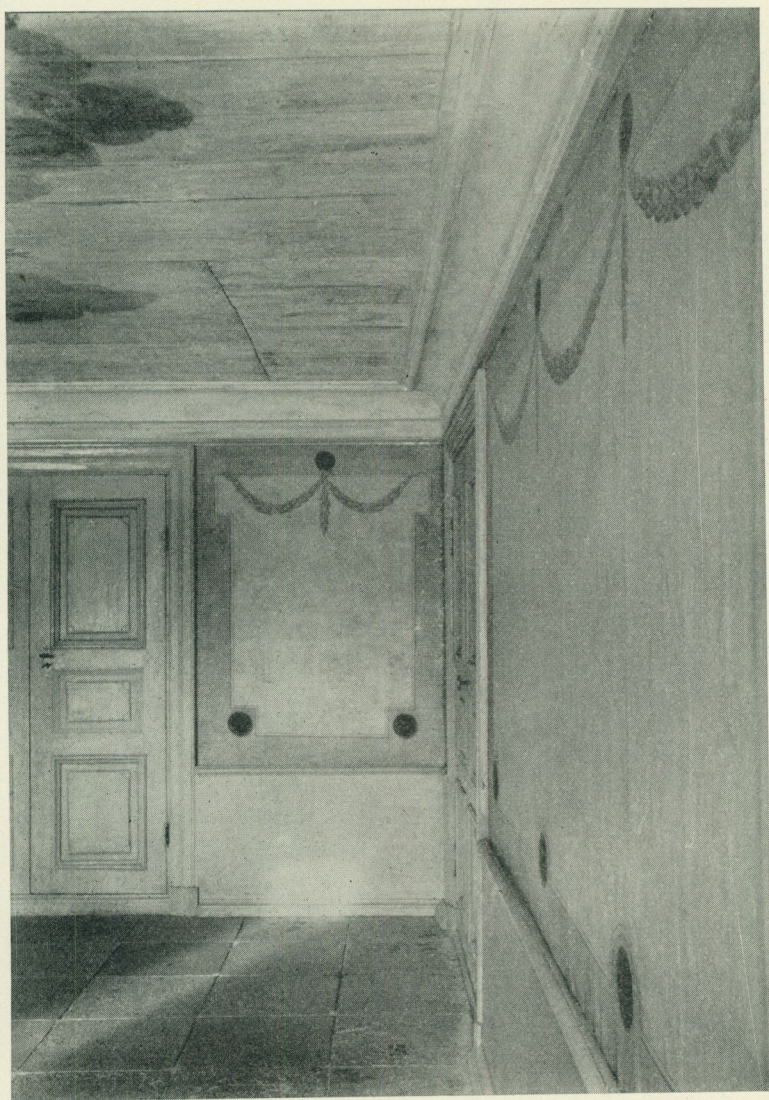

Fig. 25. Interiör av förstugan.

anska dekorationsstil, vilken hos oss är knuten till namnet Louis Masreliez. Under inspiration huvudsakligen från Pompeji, Rafael och Giulio Romano födes stilen i England redan kort efter århundradets mitt, slår igenom i Frankrike omkring 1780, för att efter Louis Masreliez' hemkomst från Paris 1783 tillämpas i Stockholm. Intet är naturligare än att man tio år senare möter den i Närke. Som C. D. Moselius visat, är Masreliez' första stilfas präglad av hans smak för komposition i grisaille mot blå botten (t. ex. i det 1785—86 inredda rummet utanför Gustav III:s divan å Stockholms slott); man jämföre Skogaholms blå kammar! Efterhand blir Masreliez' kolorit livligare och får på 1790-talet ett nytt element, nämligen de i dekorationen här och var inplacerade kamémotiven, ej sällan hållna i mörk bottenfärg — jämför Skogaholms förmak. Det är särskilt i Sofia Albertinas, nu Arffurstens palats, som denna Masreliez' senare stilfas under åren 1791—94 firar triumfer.

Kvalitetsskillnaden mellan professorn-slottsdekoratören i Stockholm och hantverkaren i Skogaholm är dock stor. Likväl äro överensstämmelserna både i form och färg så pass påtagliga, att man får en ganska livlig förnimmelse av att den svenska landsorten den gången omsorgsfullt följde med sin tid. Bristen på verkliga detaljöverensstämmelser gör emellertid, att man icke vågar antaga att vår man utbildats i Masreliez' ateljé; på vad sätt han skolats, återstår att i framtiden reda ut. Möjligen har denne onekligen lite valhänte dekoratör, som på 1790-talet målade i Skogaholm, varit bosatt i Närke, väl i Örebro. Åtminstone är det frestande att antaga detta, då man tack vare det av Arvid Bäckström och Sten Kalling sammanbragta bildmaterialet från Närkes herrgårdar kan konstatera, att han åtminstone på två ställen till i landskapet efterlämnat prov på sin glada och troskyldiga konst. I Myrö charmant lilla slott från 1774 har han dekorerat ett gästrum med grisailler på blått, så gott som identiska med ramverket i blå kammaren på Skogaholm, men med en del skära isättningar. I samma rum på Myrö finnes också vinrankornamentik av liknande art som i röda

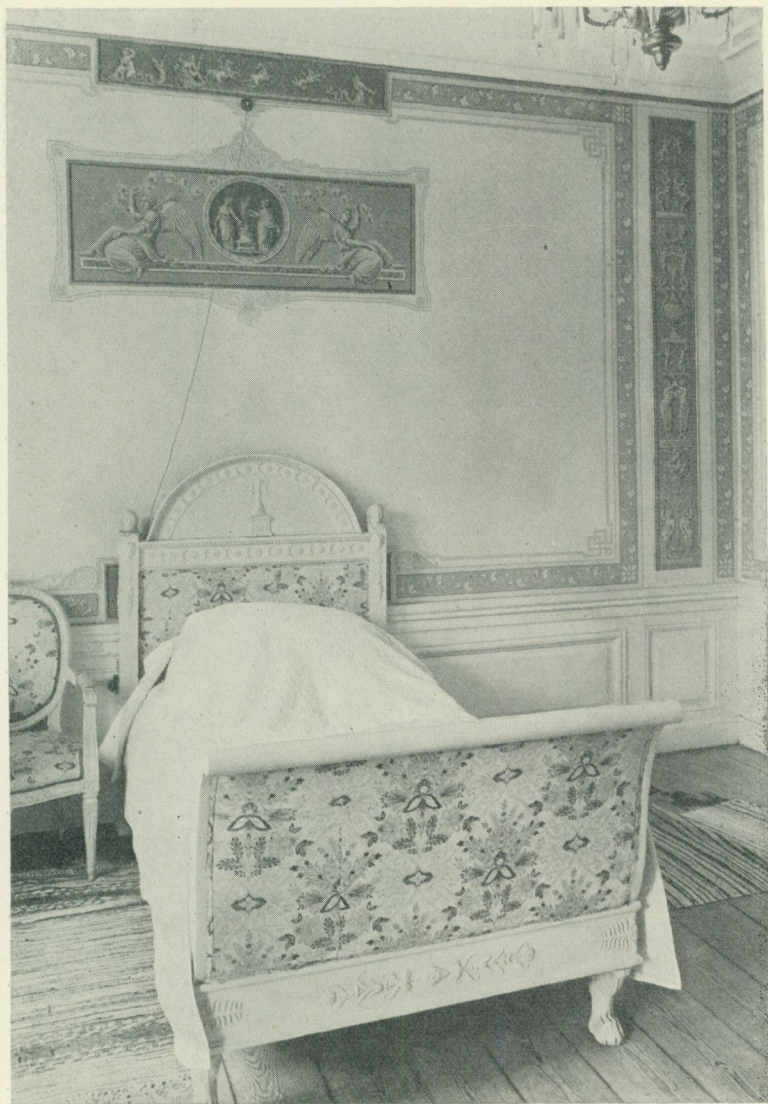

Fig. 26. Interiör av stora gästrummet på Esplunda i Närke.
Foto Nordiska museet.

Fig. 27. Detalj från gula kammaren.

kammaren. Även taklisten i ett sovrum därstädes tycks återgå till hans hand. Och från den nedrivna manbyggnaden å Esp-lunda har till ett gästrum i det nya corps-de-logit överflyttats papperstapeter med påklustrade ramar, som förråda samme man. Utom vinrank- och vasornamentik, fig. 26, liknande röda kam-marens och förmakets i Skogaholm, förekomma här ävenledes figurala kompositioner av samma art som i det sistnämnda rummet. Bilden ger ett intryck av hans kompositionsförmåga, även då det gäller dörröverstycken av annan typ än dem på Skogaholm. Kanske gårdsräkenskaperna i Esplunda eller Myrö kunna förråda vår »mästares» namn? Att han tillhört de lant-liga konstnärernas krets, därför talar den röra av motiv varur han samtidigt öser och som gör Skogsholmsdekoreringsen till en riktig provkarta på gustaviansk smak.

Skogaholms öden under 1800-talet ha tecknats av Carl Sahlin. Beträffande dess interiörer tyckas inga nämnvärda föränd-ringar skett, blott en del omflyttningar av dörröverstycken o. d. till och från den bredvidliggande flygelbyggnaden av sten. När huset blev öde, eller rättare sagt, när det upphörde att användas som bostad för ståndspersoner, kan icke exakt uppgivas. Enligt vad fru Hilma Helling, som från och med 1873 under en lång följd av år bodde i stenflygeln, till mig uppgivit, skulle den gamla manbyggnaden, sedan gården 1841 övergått i det då nybildade Skogaholms aktiebolags ägo, knappast mera begagnats för sitt ursprungliga ändamål. Efter sagda tidpunkt har huset, ehuru blott i ringa utsträckning, tagits i anspråk som bostad för

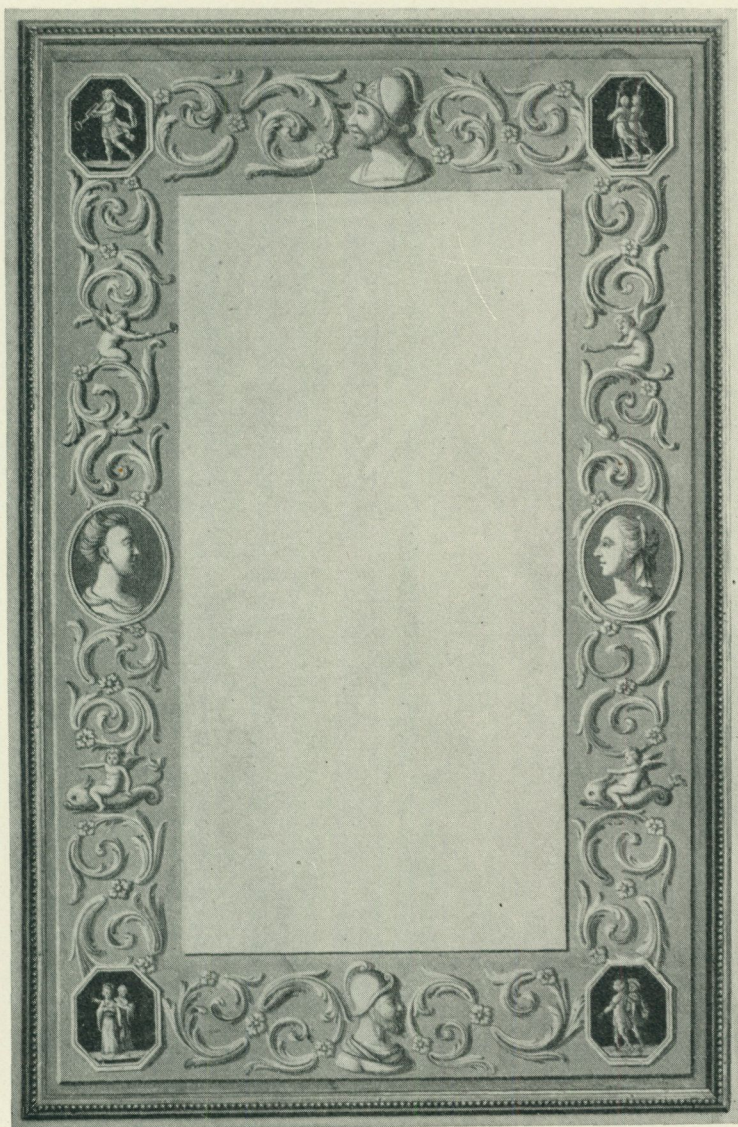

Fig. 28. Väggfält från förmaket.

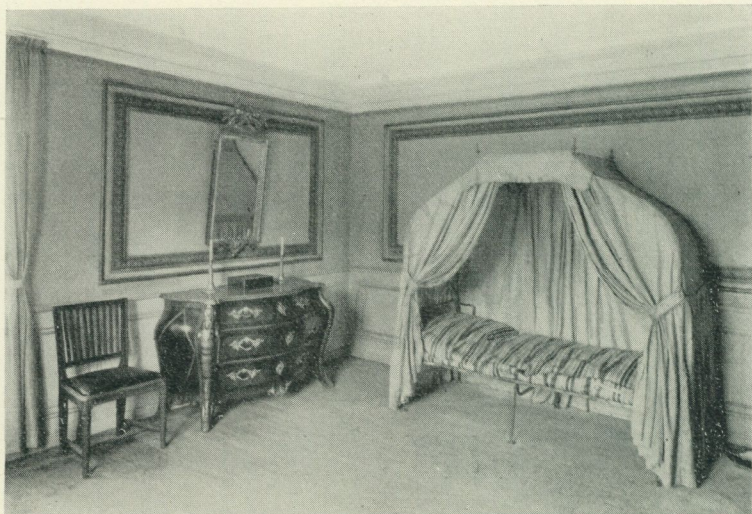

Fig. 29. Gula kammaren, ordnad som gästrum.

tjänare och underlydande, medan däremot stenflygeln å gården långa tider inrymt herrskapen. Dessa förhållanden ha nog varit till gagn ur kulturhistorisk synpunkt. Ty genom att manbyggnaden i stort sett lämnades öde undslapp den, om också ingalunda förfall, så dock de beskäftiga och omilda restaureeringar och moderniseringar, genom vilka adertonhundralets senare hälft brukar dokumentera sig.

Är Skogaholm en typisk svensk herrgård? Denna fråga brukar ibland framställas av intresserade Skansenbesökare. Härpå måste svaras: svenska herrgårdar som äro »typiska» i den bemärkelse som exempelvis allmogehusen inom en viss landsdel, vilka i normaliserad form återspegla gemensam tradition och stil, finnas över huvud icke. Den svenska herrgårdens inre gestaltning har alltid starkt växlat, och dess yttre kan endast med många undantag och blott för kortare perioder sägas ha varit typiserat. Däremot skulle man våga påstå, att Skogaholm

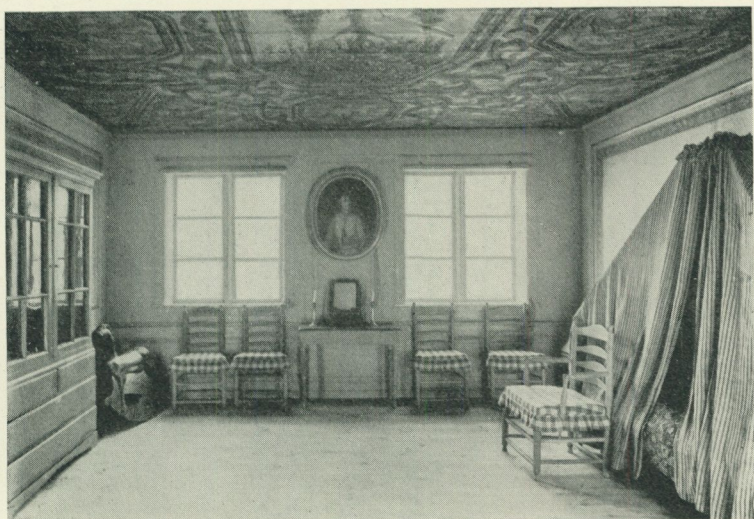

Fig. 30. Röda kammaren, ordnad som barnkammare.

företer en hel rad för våra nationella traditioner ytterst typiska drag. Hit hör dock ej t. ex. salens monumentalt dekorativa utsmyckning, ej heller baldakinanordningen, vars kuriösa utformning närmast smakar av en byggherres nyck. Utan jag tänker på den första karolinska byggnadens yttre, på idén att genom hörnpaviljonger försöka attrappera den tessinska slottsstilen, på de festliga barockplafonderna och de sirliga gustavianska vävtapeterna, präglade av den goda smak och vilja till förnäm stil, men tillika rörande lantliga valhänthet, som äro så typiskt svenska. Jag tänker också på själva det historiska förloppet: det karolinska rödmålade timmerhuset, som gustavianiseras i marmorfärgad puts, en scenförändring som i stort sett varit regel på svensk landsbygd. Ur dessa synpunkter kan man med skäl säga, att Skansens herrgård är typisk, ja, man kan till och med våga påstå, att valet svårligen kunnat bli bättre. Byggnadens värde i dessa avseenden hade dock icke enbart kunnat motivera den radikala förändring som ett dyrbart kulturminnes

förflyttning ur dess rätta miljö dock alltid innebär. Det som för oss blev avgörande var, att det sovande träslottet i Närke-skogen ju för länge sedan upphört att vara levande samt att det på grund av sitt förfall icke utan hårdhänt omdaning skulle kunnat göras beboeligt. Och utan corps-de-logi står Skogaholms gods inte, alldenstund på platsen alltjämt kvarstår den vackra, väl bevarade stenflygeln i tvenne våningar, stammande från 1700-talets mitt, vilken nu vida bättre än förut kommer till sin rätt. Slutligen må i detta sammanhang ej heller glömmas: om Skansen ej räddat Skogaholm, så hade mänskligt att döma den förnämliga byggnaden gått sin säkra undergång till mötes.

Fig. 31. Pan och Syrinx.
Från förmaket.